

Het Te Deum in de Kamer van Volksvertegenwoordigers

Rituele articulaties van politiek conflict

Josephine Hoegaerts

Op 10 november 1880 was de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers het toneel van een relatief korte, maar gepassioneerde discussie. Via een brief van de minister van binnenlandse zaken Gustave Rolin-Jaquemyns werden de volksvertegenwoordigers uitgenodigd om aanwezig te zijn bij het gezongen Te Deum 'ter gelegenheid van het patroonsfeest van de koning',¹ dat op 15 november zou plaatsvinden in de Brusselse kathedraal van Sint-Goedele en Sint-Michiël. Erg verrassend was die uitnodiging niet: sinds zijn aantreden in 1865 werd Leopold II gevierd op zijn naamdag en het gezongen Te Deum was de geijkte manier om dat te doen. Net als op de nationale feestdag (de verjaardag van de eedaflegging van Leopold I, op 21 juli) werd op deze dag van de dynastie de connectie tussen vorst en staat luister bijgezet in een plechtige, religieuze ceremonie.² In zijn geschiedenis van de Belgische nationale feesten beschrijft Jeroen Janssens de 21 juli-feesten als een manier om 'het pact tussen vorst en natie op rituele wijze' te vernieuwen,³ en het gezongen Te Deum, dat ter ere van de verjaardag of naamdag van de heersende vorst werd uitgevoerd, had een gelijkaardige functie.

In deze tekst ga ik in op die connectie tussen het Te Deum, de deelname aan dat ritueel door politici en de nationale politiek in België – met name door in te zoemen op de heftige debatten in de Kamer rond de uitvoering van het ritueel in 1880. Mijn bedoeling daarmee is niet om een licht te werpen op dit specifieke moment in de parlementaire politiek, maar veeleer om aan te tonen hoe waardevol een studie van een ritueel als het Te Deum, en de al evengoed rituele gesprekken daarrond in de Kamer, kan zijn voor een beter begrip van het 'klankschap' van de negentiende-eeuwse politiek. Onderzoek naar het geluid van het verleden (o.a. in Nederland en Frankrijk) heeft aangetoond dat de akoestische omgeving waarin mensen zich bewegen niet alleen veranderlijk is – en dus veranderende praktijken weerspiegelt die veranderende klanken produceerden – maar ook een impact uitoefent op het handelen van historische actoren.⁴ Dat geldt voor gevoelige flaneurs die zich ergeren aan orgelmannen,

1 'à l'occasion de la fête patronale du Roi'. (Parlementaire Handelingen (verder PH), Kamer, 10 november 1880, 6).

2 J. Janssens, *De Belgische natie viert: de Belgische nationale feesten 1830–1914* (Leuven 2001).

3 Janssens, *De Belgische natie viert*, 23.

4 Zie bijvoorbeeld – ook voor een definitie van het 'klankschap' – A. Jacobs, *Het geluid van gisteren: waarom Amsterdam vroeger ook niet stil was* (Maastricht 2014) 19 en J. H. Johnson, *Listening in Paris, a cultural history* (Londen 1995).

Afbeelding links: de volksvertegenwoordigers in de Kamer, bij de eedaflegging van Leopold II. Historieprent *Présentation de serment de S.M. Léopold II/17 décembre 1865*, ed. Ghémar, frères © KIK-IRPA, Brussels

voor arbeiders die uitkijken naar de fabrieksbel, maar ook voor de hoge heren die deelnemen aan door de menselijke stem gedomineerde praktijken als liturgische zang en politiek debat. In de volgende alinea's ga ik daarom, na een korte geschiedenis van het Belgische Te Deum, in op de belangrijkste bron om die politieke leiders en hun klankschap te bestuderen: de Parlementaire Handelingen. Die geven niet alleen op secure wijze weer hoe het parlement 'klonk' in de negentiende eeuw, maar zijn door hun raadpleegbaarheid en hun brede impact op politici en het krantenpubliek ook een uitstekend hulpmiddel om verder onderzoek naar de politieke deelname aan het Te Deum buiten Brussel te ondersteunen. Vervolgens toon ik, aan de hand van een analyse van de debatten van 1880, hoe politieke verslagen – zoals die in de Handelingen – gelezen kunnen worden als de weergave van een 'klankschap' uit het verleden. Vanuit die analyse argumenteer ik dat het de moeite loont om niet alleen rituelen in hun politieke context te plaatsen, maar ook om het rituele karakter van de politieke praktijk en de reële invloed van klankrijke rituelen als het Te Deum op politieke vertogen aan het licht te brengen.

Het Te Deum wordt gekenmerkt door formalisme, traditionalisme, onveranderlijkheid, regelvastheid, sacraal symbolisme en (theatrale) praktijken

Het gezongen Te Deum was inderdaad een uitgesproken rituele aangelegenheid: het vond veelal plaats in als sacraal begrepen ruimtes, volgde een vaste structuur (ingegeven door liturgische conventies en de tekst van de hymne) en berustte op een uitgesproken overdachte plaatsverdeling tussen alle deelnemers die de verhouding tussen vorst, staat en clerus krachtig symboliseerde. Daarmee voldoet het aan de brede definitie van het ritueel zoals Catherine Bell die optekende in 1997 (en die ik ook verder hanteer).⁵ Het Te Deum wordt gekenmerkt door formalisme, traditionalisme, onveranderlijkheid, regelvastheid, sacraal symbolisme en (theatrale) praktijken. In het onderstaande zal ik vooral aandacht besteden aan dat laatste kenmerk. Maar het is goed in het achterhoofd te houden dat de hierna beschreven parlementaire praktijken en het gezongen Te Deum ook formalistisch en regelgestuurd waren. Zo bestonden er geijkte formuleringen voor uitnodigingen, bepaalde de clerus de zitplaats van de deelnemers en schreef de ritus een vast vocabularium voor. In het parlement golden net zo goed regels voor wie wanneer mocht spreken, afgedwongen door de voorzitter, en een formele plaatsverdeling. Het sacrale karakter van het Te Deum ligt voor de hand: een gecodificeerde lofzang aan God werd symbolisch door vertegenwoordigers van de natie aangeheven als betrof het het hele volk en kreeg richting via de belichaming van die natie, de vorst. Dat het ritueel traditioneel en (bijna) onveranderlijk is, is duidelijk voor ieder die het Te Deum heeft bijgewoond: ook nu nog volgt de viering haar vaste stramien en staan vorst en volksvertegenwoordigers even onder de choreografische leiding van de clerus. (Ook in het parlement is overigens, ondanks de toevoeging van geluidsapparatuur en ietwat prozaïscher taalgebruik, weinig veranderd aan de choreografie van de debatten.)

De kathedraal Sint-Goedele en Sint-Michel in de negentiende eeuw. Ferdinand Giele, *Intérieur de Sainte Gudule* © KIK-IRPA, Brussel.

5 C. Bell, *Ritual: Perspectives and dimensions* (Oxford 1997) 138–169.

Het weerkerende, bijna cyclische karakter van de viering zelf benadrukte haar rituele betekenis: met haar Latijnse ritus en hymne, de (minstens) jaarlijkse herhaling van vertrouwde handelingen en symbolen en – niet in het minst – haar nadruk op de wederzijdse ondersteuning tussen kerk en staat appelleerde de Te Deum-viering aan herinneringen aan het ancien régime. Maar de viering benadrukte net zo goed het specifieke karakter van de Belgische natie. Die was uiterst modern en de rol van de vorst werd er al erg snel veelal protocollair, terwijl de grondwet een centrale verankering van gezag werd. In het samenkomen van steeds nieuwe vertegenwoordigers van de staat en de haast ‘tijdloze’ praktijk van het ritueel werd het historische, veranderlijke verhaal van België gesynchroniseerd met een als onveranderlijk beschouwde traditie.⁶ Het herhaalde Te Deum – in voege sinds 1832 – vormde een rituele bevestiging van de autonomie en de eigen aard van de Belgische staat en schreef die natie tegelijk in een langer verhaal van verweving van kerk en staat in.⁷

Een ritueel met historische en politieke bagage

Het was net door het bewust symbolische en rituele karakter van de ceremonie dat het gezongen Te Deum zijn functie als brug tussen verleden en heden zo goed kon vervullen. Maar in het onrustige politieke klimaat van 1880 begon die brug gevaarlijke scheuren te vertonen, die tijdens de bespreking van een mogelijke deelname aan de 15 november-viering in de Kamer pijnlijk tot uiting kwamen. Liberaal en vrijmetselaar Eugène Goblet d’Alviella opende het salvo. Hij gaf aan dat het ‘in de huidige situatie’ onmogelijk zou zijn voor de liberale meerderheid om als groep deel te nemen aan een katholieke ceremonie.⁸ Volgens hem vonden ook de ‘vaders van onze grondwet’ die mengeling van staat en kerk ongepast en zou de aanwezigheid van volksvertegenwoordigers in een liturgische dienst zelfs ongrondwettelijk zijn.⁹ De vervlechting van kerk en staat, die voor Leopold I ten gronde lag aan de Belgische natie en lange tijd min of meer onbevraagd was gebleven, werd in 1880 niet alleen als moeilijk, maar als juridisch onmogelijk ervaren. Voor Goblet d’Alviella was de grens tussen grondwet en cultus scherp zichtbaar, en dus kon het eerder vernoemde pact tussen vorst en staat niet zomaar in een liturgisch ritueel vormgegeven worden. Liberale volksvertegenwoordigers hadden in het verleden weliswaar zonder morren deelgenomen aan zulke ceremonies, maar de situatie was sindsdien veranderd.

‘De gewoonte is aangenomen, zonder al te veel protest, om de Kamer aan bod te laten komen tijdens de ceremonies van de religie van de meerderheid van de inwoners van de natie. Het was een tijd waarin men geloofde in de mogelijkheid om de liberale staat en de katholieke kerk hand in hand te laten gaan. Die situatie is nu veranderd.’¹⁰

Naar zijn definitie van ‘die situatie’ is het niet ver zoeken: in 1880 kwam de schoolstrijd tot een hoogtepunt toen de liberale regering de diplomatieke betrekkingen met het Vaticaan brak.¹¹ Goblet d’Alviella gaf, op 10 november, aan dat hij de discussies van de schoolstrijd niet verder wilde aanwakken, maar dat het desondanks tegen de ‘waardigheid’ van de Kamer zou ingaan om bij de clerus om een plaatsje in de kerk te bedelen,¹² aangezien diezelfde clerus een paar maanden eerder had geweigerd zijn liturgische gezangen uit te voeren buiten de kerkgebouwen (de gebruikelijke ruimte voor het ritueel, waarbinnen de machtsrelatie tussen religieuze, politieke en militaire hoogwaardigheidsbekleders vormgegeven werd). De clerus weigerde met name om de viering in militaire ruimtes te laten plaatsvinden. Voor de liberale volksvertegenwoordigers gold die weigering als een precedent. Of beter: ze interpreteerden de reactie van de clerus als een argument dat in hun agenda voor een

6 Ibid. ‘There ritual is provisionally distinguished as the synchronic, continuous, traditional, or ontological in opposition to the diachronic, changing, historical, or social. However, ritual is also subsequently portrayed as the arena in which such pairs of forces interact. It is the mediating process by which the synchronic comes to be re-expressed in terms of the diachronic and vice versa’.

7 Het ritueel was dus, zoals Bell in haar brede definitie van ritualiteit aangeeft, geen onoverdachte herhaling van onberedeneerde handelingen, maar veeleer de belichaming van een strategische verzoening van sociale, culturele of politieke tegenstellingen. Bell, *Ritual theory, ritual practice* (Oxford 1990) 35, 67.

8 PH, 10 november 1880, 6, ‘Mais il me semble que dans la situation présente il est impossible que la Chambre ou du moins la majorité actuelle de la Chambre agisse comme elle l’a fait longtemps, lorsqu’elle était invitée aux cérémonies du culte catholique’.

9 Ibid., ‘Le présence des autorités législatives à une cérémonie d’un culte déterminé est pour moi profondément inconstitutionnelle et ainsi l’ont déjà jugé – je regrette de n’avoir pu préparer les documents nécessaires pour l’établir – des hommes, connus par leur modération, qu’on peut appeler les pères de notre Constitution’.

10 Ibid., ‘Cependant l’usage s’est introduit, sans trop de protestation, de faire figurer la Chambre dans les cérémonies du culte de la majorité de la nation. C’était l’époque où l’on croyait à la possibilité de fair bon ménage entre l’État même libéral et l’Église catholique. Aujourd’hui cette situation est changée’.

11 De discussies over collectieve deelname aan het Te Deum en de gespannen diplomatieke verhouding met Rome vonden veelal in dezelfde vergaderingen plaats.

12 PH, 10 november 1880, 6, ‘ce n’est pas le moment de soulever un débat et je ne veux pas même qualifier actuellement l’oppositon que, depuis deux ans, le clergé belge fait à la loi sur l’enseignement primaire. Mais, en présence de l’attitude qui a été prise par les chefs du clergé en Belgique à l’occasion du cinquantième anniversaire de notre indépendance, je dis qu’il serait contraire à la dignité de la Chambre d’aller mendier une place au *Te Deum* de Sainte-Gudule’.

scheiding van kerk en staat mooi van pas kwam. In de woorden van Émile Dupont had

‘de katholieke clerus geweigerd deel te nemen aan een grote vaderlandslievend feest, en om de Voorzienigheid te danken om de bestemming van het land al vijftig jaar lang te zegenen. De clerus heeft dus zelf een antwoord gegeven op de vraag die ons werd gesteld: door te weigeren deel te nemen aan een burgerlijke ceremonie, heeft ze ons toegestaan om te weigeren deel te nemen aan een religieuze ceremonie’.¹³

Beide partijen leken daarbij de praktijken en details van de uitvoering van het ritueel van het Te Deum meer belang toe te kennen dan de inhoud van de feestelijkheden en de politieke spanningen van de schoolstrijd.

De lange geschiedenis van het ritueel, en haar verankering in de nationale politiek – verbonden met de jonge onafhankelijkheid en de vergadering van de eerste volksvertegenwoordigers in de jonge natie – droegen daar ongetwijfeld toe bij. In de discussie op 10 november 1880 werd al snel naar de levende geschiedenis, en levendige herinnering, aan de vroegere vieringen van het Te Deum verwezen. Dupont in het bijzonder stelde zich op als een soort archivaris van de rituelen van de natie. In 1831, daaraan herinnerde hij zijn collega's, had een erg gelijkaardige discussie plaatsgevonden na een uitnodiging vanuit Sint-Goedele en Sint-Michiel aan de volksvertegenwoordigers.¹⁴

De argumenten voor en tegen collectieve deelname aan de viering waren in de voorbije halve eeuw blijkbaar minder veranderd dan de verharde posities van de partijen in de jaren 1870–80 deden vermoeden. Ook in 1831 werd hardop getwijfeld of het wel gepast was voor de leden van een politieke vergadering in een seculiere staat om aan een religieuze ceremonie deel te nemen. Het was Henri de Brouckère die in 1831 voorstelde om de kerk in het midden te houden: op de dag van het Te Deum zou de Kamer niet vergaderen, en het zou haar leden vrij staan om vervolgens naar eigen keuze en overtuiging te beslissen over hun deelname aan de viering. Dupont citeerde uit het verslag van 1831:

‘Na een vrij lange en zeer geanimeerde discussie, keurt de vergadering het voorstel van M. de Brouckere goed.’¹⁵

De meest voor de hand liggende interpretatie van dit soort discussies, is een volstrekt politieke. Het debat over het Te Deum van november 1880, zo zou men kunnen stellen, was in feite een nauwelijks verhulde poging om de schoolstrijd te laten oplaaien en de verschillende stellingnames in dat debat over de verhouding tussen kerk en staat scherper af te tekenen (enkele minuten later ging het debat in de Kamer overigens verder over ‘les enquêtes scolaires’). En de meningen in het debat over het Te Deum waren dan ook duidelijk politiek verdeeld. Kamerleden verwezen weinig subtiel naar de bestaande spanningen rond de Belgische verhoudingen met het Vaticaan. Henri Bockstael, bijvoorbeeld, stelde enigszins sardonisch dat hij en zijn liberale partijgenoten

‘geëxcommuniceerd zijn, en toch worden we uitgenodigd om deel te nemen aan een religieuze ceremonie. Heeft de geachte heer Nothomb de macht om excommunicatie op te heffen. (*Hilariteit ter*

Historieprent *Te Deum à Ste Gudule/Réception du Roi Léopold II*, ed. Chémar, frères, 1866. © KIK-IRPA, Brussel.

13 Ibid., ‘le clergé catholique s’est refusé à assister à une grande fête patriotique et à remercier la Providence d’avoir béni pendant cinquante ans les destinées du pays. Le clergé a donc résolu lui-même la question qui nous est soumise: en refusant d’assister à une cérémonie civile, il nous permet de refuser d’assister à une cérémonie religieuse’.

14 Ibid., 8, ‘Messieurs, c’est en 1831 qu’eut lieu le précédent auquel l’honorable M. Berge fait allusion. Le doyen de Sainte-Gudule avait invité la Chambre à assister à un Te Deum et M. le ministre de l’intérieur avait fait part de cette invitation à la Chambre’.

15 Ibid., ‘Après une discussion assez longue et très animée, l’assemblée adopte la proposition de M. de Brouckere.’

linkerzijde). Dat hij het dan zegt! Maar zolang we geëxcommuniceerd zijn, laten we het dan blijven!¹⁶

Goblet d'Alviella voegde daaraan toe dat zijn trouw aan de vorst ook zonder religieuze ceremonies intact bleef (en hij dus geen behoefte had aan een rituele bevestiging van het pact tussen vorst en staat).

'Iedereen weet dat wij, leden van de meerderheid, geen Te Deum nodig hebben om de gevoelens voor respect en sympathie die wij uiten voor de leider van onze nationale dynastie te bevestigen.'¹⁷

Katholieke kamerleden pleitten, zoals te verwachten, voor een collectieve deelname aan het Te Deum en beriepen zich daarbij vooral op de jarenlange traditie van het ritueel. Het debat over de ceremonie liet politici met andere woorden toe zich verder in te graven in de politieke patstelling van het moment en deed dat onder de vorm van krachtige metaforen voor de begeleidende meningsverschillen over patriottisme en het karakter van de natie.

Het Te Deum kwam vaak ter tafel in Kamerdebatten, maar het (politieke, nationale) belang van het ritueel werd daarbij zelden in vraag gesteld

In deze tekst wil ik echter argumenteren dat in de debatten meer aan de hand is dan politiek gebakkelei en dat een studie van de vertogen en praktijken rond het ritueel van het Te Deum zelf een eigen historisch belang hebben. De discussie rond deelname aan de viering in 1880 wordt, in zo'n analyse, niet alleen een verderzetting van de schoolstrijd op een symbolisch niveau, maar een moment van op zichzelf staande politieke onderhandeling en praktijk, een inhoudelijke discussie over de aard van vaderlandsliefde als gevoelde emotie en de manier waarop dat vaderland aan het eind van de negentiende eeuw (cognitief) werd begrepen en (praktisch en lichamelijk) werd vormgegeven. Dat het ritueel van het Te Deum ter discussie stond – niet alleen in 1880, maar in de hele negentiende eeuw – toont aan dat politici de vorm van dat ritueel en hun eigen rol daarin wel degelijk ernstig namen en er een politiek-culturele betekenis aan toekenden die verder ging dan louter symbooldiscussies. Een vrijmetselaar als Goblet d'Alvillia mocht dan misschien wel roepen dat hij het Te Deum niet nodig had om zijn trouw aan vorst en land uit te drukken, hij werd daarbij niet meteen gretig bijgetreden door al zijn politieke medestanders. Het Te Deum kwam vaak ter tafel in Kamerdebatten, maar het (politieke, nationale) belang van het ritueel werd daarbij zelden in vraag gesteld. De Parlementaire Handelingen waarin deze discussies opgetekend zijn, zijn daarom een misschien wat onverwachte maar uitstekende bron om rituele uitdrukkingen van patriottisme en nationale eenheid te onderzoeken.

Sporen van een klankrijk verleden

Ten eerste vormen de Handelingen de plaats bij uitstek om uiteenlopende meningen te vinden over de vorm die het ritueel moest aannemen, over de precieze machtsbalans tussen clerus en politiek en – niet onbelangrijk – over

16 Ibid., 'Nous sommes des excommuniés, et l'on nous invite à assister à une cérémonie religieuse. L'honorable M. Nothomb a-t-il le pouvoir de lever l'excommunication? (Hilarité à gauche). Alors qu'il le dise! Mais tant que nous serons excommuniés, resterons-le'.

17 Ibid., 'Tout le monde sait que nous, membres de la majorité, nous n'avons pas besoin de Te Deum pour affirmer les sentiments de respect et de sympathie que nous professons pour le chef de notre dynastie nationale'.

Hymne 'Te Deum laudamus', uit het Graduale Romanum. In de Brusselse kathedraal van Sint-Goedele en Sint-Michel werden bewerkingen van de hymne uitgevoerd, getoonzet door toonaangevende Belgische componisten zoals François Féty, of Edgar Tinel.

het budget van de meest zichtbare vieringen van dat ritueel in Brussel. Elk jaar werd geld uitgegeven aan een nieuwe compositie voor het gezongen Te Deum en aan de uitvoerende zangers en muzikanten. De uitvoering van het Te Deum droeg immers de kracht van de natie uit, en de artistieke verwezenlijkingen van vaderlandse muzikale grootheden, zoals bijvoorbeeld François Féti's, droegen bij aan de cultivering van nationale trots.¹⁸ Ten tweede leggen de verwijzingen naar het Te Deum in de Handelingen het verband bloot tussen het uitgesproken nationale en abstracte doel van het ritueel enerzijds en de concrete, gelokaliseerde praktijken van de viering anderzijds. In de Kamer werd niet alleen (soms uitgebreid) gesproken over de viering in de Brusselse kathedraal als een soort nationaal theater, bevolkt door publieke figuren op het nationale niveau. Er werd ook gereflecteerd over occasionele lokale strubbelingen over de viering. In 1853 bijvoorbeeld werd over 'incidenten' in Doornik gerapporteerd en over de 'moeilijkheden' tussen de lokale clerus en de leraren van het plaatselijke atheneum.¹⁹ De Kamer stelde zich daarbij op als een symbolische echo-kamer van de natie, als een plaats waar allerlei geïsoleerde plaatselijke praktijken werden geherinterpreteerd als een zinvolle (of problematische) bijdrage aan de brede mozaïek van de eengemaakte natie.²⁰ De metafoer van het Te Deum als het moment waarop politiek, vorst en kerk harmonisch één werden, werd zo ook een metafoer van geografische eenmaking. Bij het luiden van de klokken en de aanhef van de hymne ademde het land heel even op hetzelfde ritme.²¹

De metafoer van het Te Deum als het moment waarop politiek, vorst en kerk harmonisch één werden, werd zo ook een metafoer van geografische eenmaking

Een derde, meer concreet en praktisch voordeel van de Parlementaire Handelingen voor het onderzoek naar rituele praktijken in de cultuur en politiek van de natie is hun bijzondere uitgebreidheid en raadpleegbaarheid. De Handelingen zijn een plaats waar niet alleen politieke ideologieën en uitgewogen speeches staan opgetekend, maar ook meer spontane emotionele uitbarstingen, ongecontroleerde verongelijkte reacties of woordeloze maar desondanks veelzeggende uitingen van bijval met veel zin voor precisie zijn vastgelegd. Historicus Marnix Beyen gaf eerder in een studie van de Franse kamer van afgevaardigden al aan dat het lachen van parlementariërs 'misschien wel het meest nauwgezet geregistreerde collectieve lachen uit de geschiedenis was'.²² Datzelfde geldt voor hun woedende uithalen of uitgelaten gejubel én voor hun meningen over cultureel geladen, rituele handelingen als het Te Deum. Hoewel de weergave van de uitspraken en het gedrag van volksvertegenwoordigers niet helemaal volledig en ongefilterd is, geven de Handelingen toegang tot een rijke geschiedenis van de cultuur, emoties en belichaming van de politiek die pas sinds kort echt wordt aangeboord.²³ De recente interesse voor een meer culturele en praktijkgerichte benadering van deze bronnen lijkt vooral te zijn aangewakkerd door de mogelijkheden die door de digitalisering van dit materiaal zijn geopend. In het Verenigd Koninkrijk heeft de digitalisering en online raadpleegbaarheid van de *Historical Hansard* geleid tot een stortvloed aan publicaties over parlementaire identiteiten, imago's en gedragingen.²⁴ Doordat de digitale versies veel sneller en gericht doorzocht kunnen worden, is dit soort onderzoek naar

18 PH, Indices 1856, *Dispositions musicales*. Féti's componeerde niet alleen het Te Deum in 1856, maar was als kapelmeester ook bevoegd voor de uitvoering ervan. In de Indices van het Kamer in 1856 werd een lijst aan kosten opgesomd, waaronder de vergoeding van de componist, een verplaatsingsvergoeding voor de kapelmeester en vergoedingen voor zangers en muzikanten.

19 PH, 1 februari 1853, 356.

20 J. Hoegaerts, *Masculinity and nationhood 1830–1910. Constructions of identity and citizenship in Belgium* (Londen 2014) 132.

21 Volgens Ben Anderson is deze synchronisering (bijvoorbeeld van informatie: iedereen die de krant leest krijgt het nationale nieuws op hetzelfde moment) cruciaal voor de eenwording van de nationale staat. B. Anderson, *Reflections on the origin and spread of nationalism* (New York 1991). Ethnomusicoloog Bohlmann geeft bovendien aan dat unisono zingen (en met name het zingen van het volkslied) een gelijkaardig natievormend effect heeft. P. Bohlmann, *Focus: music, nationalism and the making of the new Europe* (New York 2011).

22 M. Beyen, 'De eerbiedwaardige onderbrekers. Ironie en pastiche in de Franse Kamer van de Afgevaardigden' in: M. Beyen en J. Verberckmoes (red.), *Humor met een verleden* (Leuven 2006) 257.

23 Historicus Marnix Beyen gaf eerder al aan dat de Handelingen een uitstekende bron zijn voor de studie van politiek taalgebruik. M. Beyen, 'De Parlementaire Handelingen en andere bronnen voor de studie van de taal van de negentiende-eeuwse politicus', *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* (2004) 11–18.

24 De meest recente uitloper van die digitalisering (niet alleen in het Verenigd Koninkrijk, maar ook in Nederland en Canada) is wellicht het project *Digging into linked parliamentary data*, dat informatie uit de UK Hansard, Canadian Hansard en de Nederlandse Handelingen analyseert. (<http://dilipad.history.ac.uk/>)

tion de M. le général Gratry comme ministre de la guerre. (*Pris pour information.*)

J'ai reçu de M. le Ministre de l'intérieur une lettre dont je crois devoir donner lecture à la Chambre.

Elle est ainsi conçue :

« Monsieur le président,

« Bruxelles, le 9 novembre 1880.

« M. le doyen de Sainte-Gudule m'informe qu'à l'occasion de la fête patronale du Roi, un *Te Deum* solennel sera chanté le lundi 15 de ce mois, à midi, en l'église des Saints-Michel et Gudule.

« Dans le cas où la Chambre désirerait être accompagnée de l'escorte à laquelle elle a droit, aux termes du décret du 21 messidor an xii, je vous prie, monsieur le président, de vouloir bien en donner directement avis, en temps utile, à M. le commandant de la place de Bruxelles.

« Agrérez, monsieur le président, l'assurance de ma haute considération.

« Le Ministre de l'intérieur,
« ROLIN-JAEQUEMYS. »

M. Goblet d'Alviella. — Je conçois que, par respect pour les précédents, M. le ministre de l'intérieur n'ait pas pu faire autrement que de transmettre à la Chambre l'invitation dont on vient de vous donner lecture. Mais il me semble que dans la situation présente il est impossible que la Chambre ou du moins la majorité actuelle de la Chambre agisse comme elle l'a fait longtemps, lorsqu'elle était invitée aux cérémonies du culte catholique. La présence des autorités législatives à une cérémonie d'un culte déterminé est pour moi profondément inconstitutionnelle et ainsi l'ont déjà jugé — je regrette de n'avoir pu préparer les documents nécessaires pour l'établir — des hommes, connus par leur modération, qu'on peut appeler les pères de notre Constitution.

Cependant l'usage s'est introduit, sans trop de protestation, de faire figurer la Chambre dans les cérémonies du culte de la majorité de la nation. C'était l'époque où l'on croyait à la possibilité de faire bon ménage entre l'Etat même libéral et l'Eglise catholique.

Aujourd'hui, cette situation est changée. Ce n'est pas le moment de soulever un débat et je ne veux pas même qualifier actuellement l'opposition que, depuis deux ans, le clergé belge fait à la loi sur l'enseignement primaire. — Mais, en présence de l'attitude qui a été prise par les chefs du clergé en Belgique à l'occasion du cinquantième anniversaire de notre indépendance, je dis qu'il serait contraire à la dignité de la Chambre d'aller mendier une place au *Te Deum* de Sainte-Gudule. (*Très bien ! à gauche.*)

M. Dupont. — Je me rallie aux observations que vient de présenter l'honorable M. Goblet d'Alviella.

Depuis de longues années, la Chambre, se conformant à des précédents qui remontent à quelque chose comme vingt-cinq à trente ans, se rendait officiellement au *Te Deum* de Sainte-Gudule. Quoique cette pratique me paraisse contraire à nos institutions, je pense que la proposition qui nous est faite ne se serait pas produite dans le parlement si le clergé lui-même ne l'avait point provoquée.

Tout le monde se rappelle que, dans une circonstance récente et solennelle, le clergé catholique s'est refusé à assister à une grande fête patriotique et à remercier la Providence d'avoir béni pendant cinquante ans les destinées du pays. Le clergé a donc résolu lui-même la question qui nous est soumise : en refusant d'assister à une cérémonie civile, il nous permet de refuser d'assister à une cérémonie religieuse.

Mais je ne pense pas que nous ayons à prendre une décision immédiate. En effet, la Chambre est appelée à se rendre à un *Te Deum* qui doit être chanté à l'occasion de la fête patronale du Roi. Je me demande si, à raison de cette circonstance, la Chambre ne ferait pas bien de surseoir à toute décision, parce qu'on pourrait se méprendre sur la portée de celle que nous prendrions en ce moment. Mais, quant au fond, je me rallie à l'honorable M. Goblet d'Alviella pour prendre l'engagement de proposer, à bref délai, une solution, après avoir consulté les précédents qui se rapprochent le plus des travaux du Congrès. La Chambre sera ainsi bien convaincue que sa décision est absolument conforme aux principes que professaient les législateurs constituants.

M. Nothomb. — La Chambre ne pouvait s'attendre à voir soulever cet incident. La proposition qui est faite est absolument insolite, et je crois que nos honorables collègues n'en ont pas pesé toutes les conséquences.

Quant à moi, devant cette surprise et nos bancs dégarnis, je ne puis que me borner, pour le moment, à protester contre les accusations injustes,

à mon sens, dirigées contre l'épiscopat et contre le clergé belge. (*Oh ! oh ! à gauche.*) Toutefois, sans vouloir discuter maintenant cette question, je tiens qu'il n'eût été que strictement conforme à la loyauté parlementaire de nous prévenir ou de surseoir à ce débat et d'attendre l'heure opportune qui, d'après tous les précédents, ne pouvait arriver qu'après la discussion de l'Adresse.

En tout cas, j'estime et j'affirme que la Chambre belge, fidèle à une tradition demi-séculaire, ferait une chose digne, élevée, qui ne l'amoindrirait ni dans le présent, ni devant la postérité, en s'associant à une cérémonie religieuse où l'on rend grâce à l'Eternel de la protection accordée à la Belgique et où l'on glorifie la dynastie nationale.

Ce que vous allez probablement décider est grave. Je vous engage à ne pas voter un précédent qui pourra un jour, dans d'autres circonstances, être invoqué contre vous.

M. Bockstael. — Je ne comprends réellement pas que l'on nous demande de nous associer à une cérémonie religieuse. En effet, la majorité de la Chambre a voté des lois qui nous valent à tous, membres de la gauche, l'excommunication. Nous sommes des excommuniés, et l'on nous invite à assister à une cérémonie religieuse. L'honorable M. Nothomb a-t-il le pouvoir de lever l'excommunication? (*Hilarité à gauche.*) Alors qu'il le dise ! Mais tant que nous serons excommuniés, restons-le.

M. le président. — M. Dupont propose de ne pas prendre de décision aujourd'hui, de nous conformer à nos précédents et d'ajourner la question de principe. (*Interruption.*)

M. Goblet d'Alviella. — Si la Chambre doit prendre une décision dans un sens ou dans un autre, je maintiens qu'il me semble impossible que la majorité s'associe directement ou indirectement à une cérémonie du culte catholique dans les circonstances actuelles.

Je ne vois aucun inconvénient à ce que les membres de la Chambre qui croient avoir leur place marquée à Sainte-Gudule se rendent individuellement au *Te Deum*. Mais ce que je vous demande, et c'est ici une question de principe qu'il ne faut pas perdre de vue, c'est s'il peut nous convenir de participer en corps à une cérémonie religieuse après l'attitude qu'ont prise les évêques lors de la célébration de notre jubilé national.

Je sais qu'on peut interpréter nos actes comme on veut — et je n'aurais pas relevé l'argument si M. Mouton n'y avait fait allusion — mais je n'ai pas besoin de dire que la question n'a rien de commun avec la circonstance dans laquelle le *Te Deum* est célébré. Tout le monde sait que nous, membres de la majorité, nous n'avons pas besoin de *Te Deum* pour affirmer les sentiments de respect et de sympathie que nous professons pour le chef de notre dynastie nationale. Si la Chambre doit prendre une décision, je demande qu'elle en finisse une bonne fois avec notre participation aux cérémonies du culte catholique !

M. le président. — La proposition de M. Goblet est donc de décider que la Chambre n'assistera pas en corps au *Te Deum*, chacun des membres restant libre d'agir comme il l'entendra.

VOIX A DROITE : L'appel nominal !

M. de Haerne. — Messieurs, la cérémonie à laquelle nous sommes invités à assister est, pour les catholiques, religieuse avant tout, mais elle est aussi patriotique ; et à ce dernier point de vue je ne comprends pas l'opposition qui y est faite de la part de nos adversaires.

Ils devraient considérer, selon moi, qu'il s'agit ici d'honorer le souverain, au point de vue patriotique.

On a fait allusion à la position prise par le clergé à l'occasion des fêtes nationales.

On a grand tort d'opposer l'intention qui a guidé le haut clergé, dans cette circonstance, aux sentiments patriotiques unanimes dont nous étions animés.

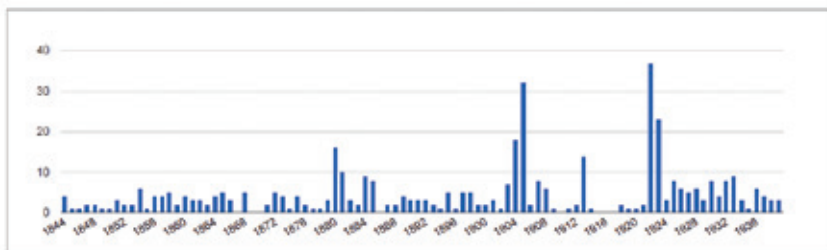
Il a protesté, à cette occasion, comme en toute autre, de son patriotisme. (*Interruption.*)

Je n'ai pas ici à apprécier les motifs pour lesquels il s'est abstenu, mais moi-même, la Chambre le sait, je ne me suis pas abstenu (*Très bien !*) et je défie qui que ce soit de prouver que mon attitude en cette circonstance a rencontré de l'opposition soit de la part d'un chef ecclésiastique quelconque du pays, soit de Rome.

M. Bouvier. — Il n'aurait plus manqué que cela !

M. Bergé. — Messieurs, je proposerai de faire à la demande qui nous est adressée par le doyen de Sainte-Gudule la réponse qui a été faite autrefois par un membre de cette assemblée, dont l'autorité ne sera certes pas contestée par nos adversaires. L'honorable M. Villain XIII disait alors

subtiel woordgebruik, abstracte concepten of onopvallende gedragskenmerken immers mogelijk geworden binnen het tijdsbestek van één (al dan niet individueel) onderzoeksproject. De Handelingen van de Belgische Kamer werden pas recenter opgenomen in de stroom van de *Digital Humanities*.²⁵ De beschikbaarheid van de Kamerdebatten op plenum.be werpt echter alvast zijn vruchten af.²⁶ Ook voor deze tekst: een eenvoudige zoekopdracht toont al gauw aan dat het Te Deum regelmatig aan bod kwam in parlementaire discussies, maar ook dat het onderwerp opvallend vaker werd vernoemd in de jaren 1920, rond de eeuwwisseling, en in de jaren 1880 (in de hierboven beschreven discussie).

Vermeldingen van 'Te Deum' in parlementaire discussies tussen 1848 en 1940 (op plenum.be)

Behalve de 'zorgvuldige registratie' van hilariteit bieden de Parlementaire Handelingen bovendien ook een inkijk in een al te vaak vergeten element van de (politieke) geschiedenis: dat van klank. Hoewel, zoals hierboven al aangehaald, de Handelingen niet altijd exacte weergaven waren van wat politici zeiden in het halfrond, valt op dat de klerken zich er steeds van bewust waren dat wat zij transcribeerden 'gesproken' taal was en in die zin niet alleen aan de eisen van een vocaal politiek genre voldeed, maar ook in de context van het parlementaire klankschap geplaatst moest worden.²⁷ Wanneer lawaai, gezang en geschuifel de onderhandelingen doorkruisten, of een bepaalde mening kracht bijzetten, werd dat dan ook genoteerd. In 1899 werd bijvoorbeeld volgend incident opgetekend:

'Tijdens de toespraak van de heer Renkin komt de heer Hubert, de secretaris voor het budget naast de spreker staan om hem te kunnen horen, M. Fumémont komt aan de andere kant staan en reciteert *Le Songe d'Athalie*. De heren Hubin en Brenez fluiten. Temidden van het tumult hoort men: het is 5 uur! Respecteer het reglement! Schort de vergadering op! De heer Furnémont gaat terug naar zijn plaats en roept: Weg met de dieven! De heer Destrée roept: Ontslag! Ontslag! Weg met het ministerie! Weg met hun knechten! De heer van de Velde gooit twee papieren proppen naar het bureau. (Uitroepen ter rechterzijde).'²⁸

In het kader van de discussies rond het Te Deum is die klankrijke werkelijkheid van het parlement van bijzonder belang, omdat de afwisseling tussen rust en heftige discussie direct gerelateerd was aan het rituele klankschap van het Te Deum zelf.

Die geschiedenis van klank is van belang, zo wordt onder andere door Jonathan Sterne opgemerkt, om onze vaak visuele voorstelling van het verleden aan te vullen en bij te stellen.²⁹ Al sinds de Verlichting lijkt de (westerse) wetenschap ervan uit te gaan dat observatie per definitie een kwestie van afstandelijk kijken is.³⁰ De andere zintuigen (het gehoor, maar bijvoorbeeld ook smaak en reukzin) werden daarmee afgedaan als intuïtief en subjectief aanvoelen in plaats van

25 De gedigitaliseerde handelingen zijn sinds 2010 raadpleegbaar op www.plenum.be. Voor een reflectie op de plaats van *digital humanities* in politieke geschiedenis in het algemeen, en op de waarde van plenum in het bijzonder, zie M. Beyen, 'A higher form of hermeneutics?: The digital humanities in political historiography', *BMGN*, 128:4 (2013) 164–170.

26 Met name in het recente doctoraat van K. Beelen, *Tussen 'ik' en 'wij'. Zelfrepresentatie in parlementaire vertogen (1840–1940)*, Universiteit Antwerpen, 2014.

27 Het concept 'klankschap' (*soundscape*) werd voor het eerst geïntroduceerd in de jaren 1970, door eco-musicoloog Murray Schafer. Schafer biedt een analytisch kader om ruimtes als 'verklankte werkelijkheid' te onderzoeken, door een onderscheid te maken tussen 'keynote sounds', 'soundmarks' en 'signal sounds'. M. Schafer, *The tuning of the world* (Vancouver 1977).

28 PH, 27 juni 1899, 1813, 'Pendant le discours de M. Renkin, M. Hubert, le rapporteur du budget, se place à côté de l'orateur pour suivre son discours; M. Fumémont s'installe de l'autre côté et récite le *songe d'Athalie*. MM. Hubin et Brenez sifflent. Au milieu du bruit, on entend: Il est 5 heures! Respectez le règlement! Levez la séance! M. Furnémont regagne sa place et crie: A bas les voleurs! M. Destrée crie: Démission! et toute la gauche reprend en chœur: Démission! Démission! A bas le ministère! A bas les domestiqués! M. Vandervelde lance deux boules de papier vers le bureau. (Exclamations à droite).'

29 J. Sterne, *The audible past. Cultural origins of sound reproduction* (Durham 2003) 7. Voor een introductie tot het nieuwe veld van *sound studies* en de methodes daarbinnen, zie T. Pinch en K. Bijsterveld (reds.), *The Oxford handbook of sound studies* (Oxford 2012).

30 V. Erlmann, *Reason and resonance A history of modern aurality* (New York 2010).

waardevolle waarnemingen.³¹ Om het beleefde verleden te onderzoeken is het belangrijk alle zintuigen te betrekken. De geschiedenis bestaat immers niet alleen uit 'harde' feiten of natrekbare vertogen, maar ook uit gekoesterde objecten, collectieve herinneringen en rituele handelingen.³² Hieronder gebruik ik de Parlementaire Handelingen daarom als een soort papieren 'opname' van het parlementaire klankschap. Ik beschouw de handelingen dus niet als een directe transcriptie van het uitgesproken vertoog, maar als een 'representatie van praktijken door complexe processen van culturele betekenisgeving'.³³

In mijn visie zijn de Parlementaire Handelingen een visuele representatie van de klanken zoals de klerken die waarnamen (wat natuurlijk niet noodzakelijk identiek is aan de klanken die effectief geproduceerd werden). De documenten fungeerden daarom ook als een aanleiding voor lezers om zich een klankschap en de individuele spelers en geluiden daarbinnen voor te stellen als een min of meer samenhangend geheel. De Handelingen werden immers gepubliceerd en gedeeltelijk geciteerd en gereproduceerd in de pers: ook wie niet in het parlement aanwezig was, kon via deze documenten vertrouwd worden met de debateerstijl van het halfroond (en die mogelijk ambiëren in andere politieke contexten). Het hierboven geciteerde fragment uit de Handelingen van 1899 is een uitstekend voorbeeld van hoe dat proces van het visueel 'opnemen' van chaotische parlementaire discussie werkte: de klerken verwijzen naar culturele ankerpunten (een gedicht, toneelstuk, zegswijze, enzovoort), naar specifieke personen en gebeurtenissen én vatten een deel van het lawaai en de onrust erg onprecies samen. Maar het geheel dat aan de lezer wordt voorgehouden, roept op bijzonder effectieve wijze een moment van dramatische discussie en theatrale onenigheid op – beter dan een perfecte transcriptie van alle uitspraken van alle spelers zou hebben gedaan. De scènes van de discussies rond het Te Deum waren minder heftig, maar vroegen klaarblijkelijk net zo goed om samenvattende en beschrijvende termen naast de letterlijke transcriptie van sprekers om ook non-verbale, maar desondanks vocale interacties weer te geven.³⁴ Op 21 november 1880 flakkerde de discussie opnieuw op in de Kamer, naar aanleiding van de jaarlijkse toespraak van de vorst. Katholiek Prosper Cornesse nam het voortouw in de bespreking van de toespraken in het kader van de jubileumviering en de klerken vatten de algehele teneur van de vergadering al snel samen.

'Voorzitter – Vraagt iemand aan de linkerzijde het woord? Aangezien niemand het woord vraagt, geef ik het aan de heer Cornesse.

M.Cornesse – Ik stel de stilte van de meerderheid vast, en de minstens gedeeltelijke onderdrukking van een als gezond te begrijpen parlementair regime.

*(Goedkeuring ter rechterzijde; gelach ter linkerzijde)*³⁵

Het klankschap van de vergadering werd door zowel de sprekers zelf als de klerken in akoestische termen geschetst. De 'meerderheid' hulde zich in stilzwijgen, maar wanneer een katholieke spreker het woord nam, bleek de kamer volstrekt verdeeld in twee duidelijk afgelijnde helften: de rechterzijde waar 'instemming' weerklonk, en de linkerzijde waar – enigszins honend

31 Sterne heeft het over een audio-visuele 'litanie' waarin de tweedeling tussen 'rationele' visuele waarneming en het intuïtieve karakter van klank steeds opnieuw herhaald worden. Sterne, *The audible past*, 15.

32 Het onderzoek naar de geschiedenis van zintuiglijke waarneming is breder (en ouder) dan het recente veld van *sound studies*. Met name in Frankrijk, in de nasleep van de Annales-school, werd al onderzoek gedaan naar de geschiedenis van geur en klank bijvoorbeeld. A. Corbin, *Les cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXème siècle* (Parijs 1994); A. Corbin, *Le miasme et la jonquille. L'odorat et l'imaginaire social, XVIIIe–XIXe siècles* (Parijs 1982); M. Smith, *Sensing the past: Seeing, hearing, smelling, tasting, and touching in history* (Oakland, CA 2007).

Viering van de vijftigste verjaardag van de Belgische onafhankelijkheid, in 1880. Camille Van Camp, *Cinquantenaire de l'indépendance 16 août 1880* © KIK-IRPA, Brussel.

33 N. Cook, *Beyond the score. Music as performance* (Oxford 2014) 7. 'Just as performances are not adequately understood as reproductions of performances, so recordings are not adequately understood as reproductions of performances; rather, they represent performances through complex processes of cultural signification. We hear recordings as performances, in other words diegetically, even when we know that the performance presented by the recording never took place.'

34 S. Connor, *Beyond words. Sobs, hums, stutters and other vocalizations* (Chicago 2014).

35 PH, 24 november 1880, 29. 'M. le président – Quelqu'un demande-t-il la parole à gauche? Personne ne demandant la parole, je la donne à M. Cornesse. M. Cornesse – Je constate le silence de la majorité et la suppression au moins partielle d'un régime parlementaire sainement entendu. (Approbation à droite; rires à gauche)'

– gelachen werd. Doorheen de discussie kwam deze tweedeling steeds opnieuw tot uiting, en steeds opnieuw werd ze door de klerken als ‘klank’ geëvoceerd. Cornesses toespraak werd ter rechterzijde ondersteund door ‘tekens van instemming’ en ‘Heel goed!’, en ter linkerzijde onderbroken door een ‘onderbreking’, ‘hilariteit’ en ‘Oh! Oh!’ (een gespeeld verontwaardigde reactie op wat hij in zijn toespraak ‘een kaakslag voor alle katholieken’ had genoemd). Individuele volksvertegenwoordigers reageerden ook non-verbaal. Van de verder welbespraakte Goblet d’Alviella tekenden de klerken op dat hij op Cornesses beschrijving van katholiek patriottisme reageerde met ‘Ah! Bah!’.

Liberaal volksvertegenwoordiger en vrijmetselaar Eugène Goblet d’Alviella (1846–1925)

Wat een ‘akoestische’ reconstructie van een kamerdebat (in plaats van een op verhoog gerichte lezing) toont, is hoe belangrijk dit soort betekenisloos lijkende uitspraken waren in de politieke praktijk. Uitroepen als ‘Ah! Bah!’ en gelach maakten integraal deel uit van het politieke proces – en werden door klerken belangrijk genoeg gevonden om ze op te tekenen voor hun lezende publiek. De regulering van politieke spraak, die minitieuw was vastgelegd in de reglementen van de Kamer, schreef een geordende en georganiseerde discussie voor, waarin sprekers hun beurt afwachten, opstonden om te spreken en de voorzitter de touwtjes in handen hield.³⁶ Gelach, lawaai en non-verbale tussenwerpingen lijken die regels te verbreken, maar de registratie van deze klanken in de handelingen suggereert dat ze veeleer als een deel van de geritualiseerde praktijk van politiek spreken werden beschouwd. Het gaf de discussies een weerkerend – en voor heel wat lezers wellicht herkenbaar – ritme, met cadensen die de politieke sfeer van het moment tekenden en waarin bepaalde stemmen de bovenhand hadden. Die metafoor van het parlementaire debat als een muzikale uitvoering met solisten en achtergrondzangers is overigens niet echt de mijne: in 1915 vergeleek Emile Vandervelde de Kamer met een koor dat zo luid zong dat het de solist overstemde.³⁷

36 R. Buyse, *Règlement de la chambre des représentants. Recueil des textes de 1831 à 1957* (Brussel: greffe de la chambre des représentants 1959).

37 PH, 15 December 1905, ‘le choeur chante tellement haut qu’on n’entend pas le soliste’.

Rituelen, natie en politieke (on)rust

In die zin is het politieke debat in de laat-negentiende-eeuwse Kamer meer verwant met de liturgische traditie van het Te Deum dan op het eerste gezicht zichtbaar is. In beide gevallen gaat het – akoestisch gezien – om een spel van vraag en antwoord dat zich ritmisch verderzet en waarin de rol van de voorganger/voorzitter vooral een kwestie van traditioneel prestige was. In beide gevallen ook kan de loutere praktijk van vocaliseren soms belangrijker zijn dan wat er precies werd gezegd (het collectief gemurmelde ‘Amen’ in de ceremonie was wellicht even intuïtief als d’Alviella’s ‘Ah! Bah!’). In beide gevallen, tenslotte, was de plaats van de ‘solist’ onduidelijk: het Te Deum was een collectieve aangelegenheid, een uiting van patriottisme in een liberale constitutionele monarchie waarin het individu (dat toch zo belangrijk was voor de democratische staat) amper te pas kwam. Zelfs de stem van de koning, aan wie het Te Deum werd opgedragen, bleef stil, en wanneer de vorst sprak naar aanleiding van het vijftigjarige jubileum van ‘zijn’ land, werd zijn narratief in vraag gesteld en besproken in het parlement. Het rituele uitvoeren van een liturgische ceremonie en het zingen van het Te Deum waren, zoals Janssens aangaf, een rituele vernieuwing van ‘het pact tussen vorst en natie’.³⁸ Dat pact werd echter niet aanzienlijk versterkt door de traditionele tekst van de hymne (die door professionele zangers en in het Latijn gebracht wellicht grotendeels aan de deelnemers voorbijging). De aanwezigheid van hoogwaardigheidsbekleders uit verschillende geledingen van de natie (hoe gecontesteerd ook) drukte de gespannen banden tussen vorst en regering en tussen Kerk en geseculariseerde staat veel beter uit. Maar wat parlement en kerk, vorst en volksvertegenwoordigers misschien nog het meest samenbracht, was het gedeelde begrip van een land dat beheerd werd in gecontroleerde chaos, in ritueel ritmische herhalings van betekenisloze maar desondanks belangrijke

38 Janssens, *De Belgische natie viert*, 23.

klanken van 'aanwezigheid' op het nationale toneel.

De enge definitie van het Te Deum als een ritueel dat de verschillende 'tijden' van de natie synchroniseerde kan dus worden verbreed: het ritueel in kwestie strekte zich ver buiten de muren van de kathedraal uit en omvatte ook een hele reeks aan (vocale) praktijken in het parlement. Hoewel de discussies in het halfroond veel ongeregeleerder en agressiever klinken dan wat muzikale helden componeerden voor de dag van de dynastie, vervulden die verhitte discussies een gelijkaardige, rituele rol. Ze creëerden mogelijkheden om tegengestelde krachten binnen de natie een (theatraal) platform te geven; een cultureel kader waarbinnen onenigheid een plaats kreeg zonder de lange ingebeelde traditie van de natie in gevaar te brengen. Dat het ritueel van het Te Deum zich ook buiten het Brusselse, expliciet nationale, kader afspeelde, onderstreept het politieke belang van ritueel handelen mogelijk nog meer. Deze liturgische ceremonies werden (en worden) immers overal te lande in parochiekerken georganiseerd en door lokale dignitarissen besproken en bijgewoond. Door deel te nemen aan het project van nationale synchronisatie in die rituele context schrijven kleinere gemeenschappen zich in in het nationale kader en in het steeds vernieuwde pact tussen vorst en land. Maar zoals het in het parlement besproken voorbeeld van Doornik aantoont, werden ook buiten Brussel de regels van dat ritueel en van de band tussen kerk en staat soms luidkeels in vraag gesteld. Helaas weten we over die lokale praktijken bijzonder weinig: gemeentelijk gekrakeel over wie er meeliep in de optocht, wie binnen mocht bij de viering van het Te Deum en wie voor de feestelijkheden moest betalen worden, zonder een systematisch methodologisch kader, al gauw *petite histoire*. Nochtans zijn het net die oeverloze vergaderingen, ruzies over plaatsverdelingen en weinig welbespraakte uitingen van vreugde of ongenoegen op plaatselijk niveau, die interessant zouden zijn om een breder begrip van de geschiedenis van patriottisme, nationale cultuur en burgerschap te krijgen. Een studie van rituele 'zintuiglijke' praktijken, zoals een gezongen Te Deum, is daarom een prima startpunt voor een geschiedenis van het Belgische (en dus zowel koninklijke als grondwettelijke, en zowel katholieke als geseculariseerde) vaderlandslievende 'klankschap'.

Bibliografie

- C. Bell, *Ritual: Perspectives and Dimensions* (Oxford 1997).
- M. Beyen, 'A higher form of hermeneutics?: The digital humanities in political historiography', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 128:4 (2013) 164–170.
- M. Beyen, 'De Parlementaire Handelingen en andere bronnen voor de studie van de taal van de negentiende-eeuwse politicus', *Verlagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* (2004) 11–18.
- Ph. Bohlmann, *Focus: Music, nationalism and the making of the new Europe* (New York 2011).
- A. Corbin, *Les cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXième siècle* (Parijs 1994).
- J. Hoegaerts, 'Burgerlijke stilte in het parlement' in: P. Verstraete en J. Hoegaerts (reds.) *Stilte: essays over macht, cultuur en verandering* (Brussel 2015).
- A. Jacobs, *Het geluid van gisteren: waarom Amsterdam vroeger ook niet stil was* (Maastricht 2014).
- J. Janssens, *De Belgische natie viert: de Belgische nationale feesten 1830–1914* (Leuven 2001).
- T. Pinch en K. Bijsterveld (reds.), *The Oxford handbook of sound studies* (Oxford 2012).
- J. Sterne, *The audible past. Cultural origins of sound reproduction* (Durham 2003).

Biografie

Josephine Hoegaerts is Core Research Fellow aan het Helsinki Collegium for Advanced Studies (Finland). Ze is auteur van *Masculinity and nationhood, 1830–1914. Constructions of identity and citizenship in Belgium* (Londen 2014) en samen met Pieter Verstraete editor van *Stilte. Essays over cultuur, macht en verandering* (Brussel 2015). Haar lopende onderzoek over de sociale geschiedenis van de menselijke stem in modern West-Europa gaat in op de wetenschappelijke, pedagogische en politieke vertogen over klank en stemgebruik.